

Τα δύο έπη είναι συμπληρωματικά στην έκφραση της ελληνικής ιδέας για τον ήρωα. [...] Η *Οδύσσεια* είναι πιο ξεκάθαρη στις αξίες της, η *Ιλιάδα* πιο διαφορούμενη· η πρώτη είναι πιο αισιόδοξη, η δεύτερη πιο μελαγχολική· η μια εμφανίζεται εξωτερική και κινητική, η άλλη εσωτερική διερεύνηση ανθρώπων που μένουν σε έναν τόπο. [...] Διαλέγουμε στην τύχη δέκα σημεία σύγκρισης, ωστόσο ο κατάλογος θα μπορούσε να μην έχει τέλος. [...]

Πράγματα

Τόσο στο ένα όσο και στο άλλο έπος, ο Όμηρος απεικονίζει έναν πολιτισμό όπου η κατοχή των πολεμικών λαφύρων είναι η χειροπιαστή και η μοναδική απόδειξη τιμής και όπου η τιμή είναι εκείνο για το οποίο πρέπει να ζουν και να πεθαίνουν οι άνθρωποι. Στον ανταγωνισμό του να είσαι «πάντα καλύτερος και ανώτερος από τους άλλους» ο νικητής δέχεται δημόσια αναγνώριση του αριστείου του με υλικά δώρα που του απονέμουν οι σύντροφοί του. [...] Με το τέλος της *Οδύσσειας*, ο Οδυσσεύς έχει ξαναποκτήσει όλα σχεδόν τα υλικά υπάρχοντά του – σπίτι, υπηρέτες, βασίλειο, ακόμη και τα κοπάδια του. [...] Ωστόσο, ο Αχιλλέας στην *Ιλιάδα* υφίσταται μια σταδιακή αλλά εκπληκτική μεταμόρφωση στην άποψή του για τέτοιου είδους ανταμοιβές και για την κοινωνία που μόνο αυτές χρησιμοποιεί για να καθορίσει και να διαβαθμίσει την τιμή. Κανένας, στην αρχή της *Ιλιάδας*, δεν επιθυμούσε περισσότερο από τον Αχιλλέα τα υλικά πράγματα· στο τέλος της, κανένας δεν τα ήθελε λιγότερο. [...] Ο Όμηρος μας παρουσιάζει πρώτα τον ηρωικό κώδικα τιμής και τώρα ξαφνικά τον υπονομεύει.

Οικογένεια

Οι Έλληνες έδιναν μεγάλη αξία στην οικογένεια και τόσο στο ένα όσο και στο άλλο έπος του Ομήρου διερευνούν με τους δικούς τους αθόρυβους τρόπους την αποδιοργάνωση των οικογενειών μέσα στη βαρβαρότητα του πολέμου: ο Οδυσσεύς ξαναβρίσκει τους συγγενείς του χάρη στη δύναμη του νου, της ευφυΐας του· ο Αχιλλέας χάνει την οικογένεια που είχε, για να διεκδικήσει μια νέα αίσθηση τιμής πολύ πέρα από έναν κόσμο στον οποίο δεν θέλει πια να ανήκει.

Ευτυχισμένο τέλος;

Ο Οδυσσεύς ξανασιμίγει τελειωτικά και ευτυχισμένα με τη γυναίκα του, την εξίσου έξυπνη και πολύ πιο πιστή Πηνελόπη. Ο Αχιλλέας, όμως, δεν θα ξαναδεί ποτέ τον πιο στενό του φίλο, τον Πάτροκλο. Και το χειρότερο, θα πρέπει να ζήσει με την επίγνωση ότι ο δικός του θυμός, η δική του εγωιστική και πεισματική άρνηση να ξαναμπει στη μάχη, οδήγησε στο θάνατο του Πατρόκλου. [...] Τα λάθη του Οδυσσεύα έχουν κι αυτά το αντίτιμό τους, αφού προκαλούν το θάνατο τόσων συντρόφων του (ιδιαίτερα στη σπηλιά του Κύκλωπα). Ωστόσο δεν χάνει κανένα αγαπημένο του πρόσωπο και μαθαίνει από τα λάθη του πώς να σώσει την οικογένειά του την κατάλληλη στιγμή. Η αισιόδοξία της *Οδύσσειας* πρέπει να ζυγιαστεί έναντι της σκληρής πραγματικότητας της *Ιλιάδας*, όπου ο αντίκτυπος των αποφάσεων του Αχιλλέα καταστρέφει ό,τι αγαπάει περισσότερο. Μέσα στη σφαγή μπροστά στην Τροία, μαθαίνει, αλλά είναι πια αργά, να ξαναποκτήσει ό,τι έχει χάσει.

Εκδίκηση

Υπάρχουν κακοί άνθρωποι στην *Οδύσσεια*, και ο ήρωας τους σκοτώνει όλους σε μια τελική, ικανοποιητική σκηνή εκδίκησης. Οι μνηστήρες είναι άπληστοι, λάγνοι, κοιλιόδουλοι, φονικοί, σκληροί, ψεύτες και σφετεριστές, βέβηλοι όλων όσα είναι ιερά στον ομηρικό κόσμο, και πραγματικά παίρνουν αυτό που τους αξίζει. Όταν πια φτάνουμε στη φ, ζητωκραυγάζουμε με κάθε βέλος που απελευθερώνεται από τη χορδή του τόξου του εκδικητή Οδυσσεύα, του πρώτου και καλύτερου κόμη Μοντεχρίστου που επιστρέφει από τη λήθη. [...] Η *Ιλιάδα*, από την άλλη, δεν έχει ξεκάθαρα αναγνωρίσιμους «κακούς». Ο Έκτωρ, η νέμεση του Αχιλλέα, είναι ο πιο συμπαθής

χαρακτήρας στο ποίημα, ένας ηρωικός αλλά όχι αλάθητος πολεμιστής που πιστεύει πως η απαγωγή της Ελένης από τον αδερφό του ήταν λάθος. Ο Έκτορας δεν πολεμάει μόνο για την τιμή αλλά και για να προστατέψει τη σύζυγο που τον αγαπάει, το βρέφος γιο του, τους πολυαγαπημένους γονείς και την πατρίδα, για να υπερασπίσει μια υπόθεση που δεν είναι δυνατόν να τύχει υπερασπίσεως. [...] Στην πραγματικότητα, ο Αγαμέμνων και ο ίδιος ο Αχιλλέας, οι ηγέτες των Ελλήνων του Ομήρου, είναι πιο αμφιλεγόμενοι ηθικά απ' ό,τι οποιοσδήποτε από τους Τρώες, με εξαίρεση τον Πάρι. Κι έτσι, ο φόνος του Έκτορα από τον Αχιλλέα, σε συνδυασμό με την κατοπινή κακομεταχείριση του νεκρού, εγείρει ερωτηματικά σχετικά με τη φύση της εκδίκησης. Αντί να ικανοποιηθεί ο πόθος μας για αίμα, για δίκαιη ανταπόδοση, νιώθουμε αποστροφή για τόσο πόσο μακριά το τραβάει ο Αχιλλέας.

Πόλεμος ή Ειρήνη;

Η *Οδύσσεια* τελειώνει με τη συμφιλίωση του Οδυσσέα και της οικογένειάς του με τους συγγενείς των σκοτωμένων μνηστήρων. [...] Η συμφιλίωση (συμφιλιώνεται ο Αχιλλέας με τον Πρίαμο) στην τελευταία ραψωδία της *Ιλιάδας* αποτελεί την καρδιά του έπους. [...] Ο Αχιλλέας βλέπει τώρα, για πρώτη φορά πραγματικά, τα αποτελέσματα των πράξεών του σε άλλους: πατέρες και μητέρες, γυναίκες και παιδιά, μένουν απροστάτευτοι, μια ολόκληρη γενιά νεαρών πολεμιστών έχει μακελευτεί άσκοπα, ο ηρωικός κώδικας από τον οποίο εξαρτάται το νόημα της ίδιας της ζωής αποδεικνύεται απελπιστικά ανεπαρκής. Επιστρέφει το σώμα του μεγαλύτερου εχθρού του, του φονιά του καλύτερου φίλου του, προσπαθώντας ακόμη να ελέγξει το θυμό του. Ο Αχιλλέας αρχίζει να αντιλαμβάνεται την κοινή τραγωδία της ζωής, αντικρίζοντας το φρικτό νόημα του θανάτου για πρώτη φορά. Ο απότομα ενηλικιωμένος ήρωας μαθαίνει ότι είμαστε όλοι – Τρώες και Έλληνες όμοια – πλάσματα μιας μέρας, υποκείμενα στην ίδια ιδιότροπη μοίρα, που μοιράζονται την κοινή ανθρώπινη ιδιότητα που μας κάνει να είμαστε κοντύτερα ο ένας στον άλλον απ' όσο νομίζουμε. Ωστόσο, η συμφιλίωση των εχθρών είναι στιγμιαία, η μάχη θα συνεχιστεί μετά από την εκεχειρία για να ταφεί ο Έκτωρ. Όπως παρατηρεί θλιμμένα ο Πρίαμος με τα τελευταία του λόγια προς τον Αχιλλέα:

Εννιά μέρες θα τον μοιρολογούμε μέσα στ' ανάκτορα, τη δέκατη θα τον θάψουμε και ο λαός θα πάρει μέρος σε δείπνο, την ενδέκατη θα στήσουμε τύμβο σ' αυτόν και τη δωδέκατη θα πολεμήσουμε, αν βέβαια είναι ανάγκη.

Ιλιάδα, Ω 664-67

Πράγματι, κανείς δεν αμφιβάλλει ότι αυτό ακριβώς θα «είναι ανάγκη» να κάνουν οι Τρώες. Η *Οδύσσεια* είναι ουσιαστικά ένα ποίημα για την εγκαθίδρυση της ειρήνης σε έναν παραγμένο κόσμο. Η *Ιλιάδα* εξετάζει τον πόλεμο, τόσο τις ηρωικές όσο και τις κτηνώδεις πλευρές του, χωρίς υπόσχεση ότι θα τελειώσει με τους κακούς νεκρούς, τους καλούς ζωντανούς – χωρίς υπόσχεση ότι θα τελειώσει γενικώς.

Θεία δίκη;

Στην *Οδύσσεια*, οι κακοί τιμωρούνται και οι καλοί ανταμείβονται, ανεξάρτητα από τη θέση τους – η πιστή γριά υπηρέτρια του Οδυσσέα και ο αφοσιωμένος του χοιροβοσκός ανταμείβονται όπως τους πρέπει. Όμως, η ολοένα και πιο βαθιά επίγνωση του Αχιλλέα σχετικά με τη φύση του κόσμου αποκαλύπτει ότι οι θεοί είναι αναξιόπιστοι ως προς τη φροντίδα τους για απόδοση δικαιοσύνης. Οι καλοί υποφέρουν στην *Ιλιάδα* όσο και οι κακοί, οι γενναίοι πεθαίνουν το ίδιο γρήγορα με τους δειλούς, τα έπαθλα σε τούτο τον κόσμο πηγαίνουν σε εκείνους που δεν τα κερδίζουν.

Αλήθεια και ψέματα

Ο Οδυσσέας είναι μάστορας παραμυθάς και σώζει άπειρες φορές τη ζωή του δημιουργώντας μια νέα ταυτότητα επί τόπου. Είναι τόσο συνηθισμένος στο ψέμα και στις ψεύτικες ταυτότητες, ώστε κατά την επιστροφή του αποφασίζει, με σκληρότητα, να δοκιμάσει τον γέρο και τσακισμένο από τη θλίψη πατέρα του αντί να αποκαλυφθεί αμέσως. [...] Το εσωτερικό ταξίδι του Αχιλλέα καλύπτεται επίσης από την αφήγηση ιστοριών, αλλά διαφορετικού είδους που ίσως δεν θα περιμέναμε από αυτόν τον ήρωα. Ο Αχιλλέας, που πρόκειται να πεθάνει σύντομα, συνειδητοποιεί ότι δεν έχει άλλη επιλογή από το να δεχτεί τη ματαιότητα της ζωής και να συνεχίσει τα ψέματα, τα ταξίδια και οι εξερενήσεις δεν μπορούν να μασκαρέψουν τη μοίρα του. Η καθαρότητα αυτής της ριζικά νέας θεώρησης σημαδεύεται από την ανάγκη του να ξεπεράσει τη θλίψη του, να ελέγξει το θυμό του, και να κάνει και ο Πρίαμος το ίδιο. «Αλλά έλα λοιπόν», λέει στο βασιλιά, «κάθισε στο θρόνο, τις θλίψεις όμως ας τις αφήσουμε να κατακάτσουν στην ψυχή μας, κι ας είμαστε πικραμένοι. Γιατί δεν βγαίνει τίποτε από τον πικρό θρήνο» (*Ιλιάς*, Ω 521-524). [...] Φαίνεται πως και ο Αχιλλέας γίνεται επιτέλους άνθρωπος τόσο του λόγου όσο και της δράσης. Οι Έλληνες γοητεύονταν από τη δύναμη της γλώσσας και τη σχέση της με τη δράση και την ηθική. Στο τέλος των Ομηρικών επών, αυτά τα ζητήματα διερευνώνται από εντελώς διαφορετικές οπτικές γωνίες. Τα λόγια πρέπει να συνδέονται με τα έργα, και σ' αυτό, αναπάντεχα ίσως, ο Αχιλλέας μας δείχνει το δρόμο και όχι ο ευφραδής Οδυσσέας.

Από δω και πέρα τι;

Τι περιμένει τους ήρωες όταν τελειώνουν τα έπη; Ο Οδυσσέας μαθαίνει ότι: «Ο θάνατος σ' εσένα τον ίδιο θα έρθει πολύ ήσυχος από τη θάλασσα μακριά και τέτοιος που θα σε πάρει κάτω από το βάρος ευτυχισμένων γηραιών. Και γύρω ο λαός σου ευτυχισμένος θα είναι» (*Οδύσεια*, λ 134-137). Τον Αχιλλέα, αντίθετα, ο θάνατος θα τον βρει γρήγορα, ίσως μέσα σε εβδομάδες. Νέος και στην ακμή του, μακριά από την πατρίδα, χωρίς φίλους, πατέρα, γυναίκα ή παιδιά, θα χαθεί μαχόμενος σ' έναν πόλεμο που δεν πιστεύει πια, για ένα είδος δόξας που δεν θέλει πια να δεχτεί, ανάμεσα σε συντρόφους που δεν σέβεται πια. Ο επικείμενος θάνατος του Αχιλλέα – προλέγεται κατ' επανάληψη – πλανάται πάνω από το σύνολο έπος, που άλλωστε είναι γεμάτο περιγραφές φρικτών θανάτων. Ο θάνατος έχει κάτι το τελεσίδικο κι είναι το θέμα που διαπερνάει την *Ιλιάδα*. Σε τούτο το έπος δεν υπάρχει χώρος για την υπόσχεση αθανασίας που δίνεται στον Μενέλαο και στον Οδυσσέα στην *Οδύσεια*. [...] Στην *Ιλιάδα* δεν υπάρχει παράδεισος που να περιμένει ακόμη και τους πιο εξαιρετικούς θνητούς. [...] Για τους Έλληνες είναι ο θάνατος που δίνει νόημα στη ζωή, περιβάλλει και προσδιορίζει την ανθρώπινη κατάσταση. Το γεγονός της θνητότητας αναγκάζει τους ανθρώπους να βρίσκουν κάποιο νόημα για την ύπαρξή τους εδώ και τώρα, να ανακαλύπτουν κάθε μέρα τι σημαίνει το «ευ ζην».

Εχθροί

Η κυρίως πάλη του Οδυσσέα είναι εναντίον εξωτερικών «κακών» γοησίων σαν την Καλυψώ και την Κίρκη, ανθρωποφάγων όπως ο Πολύφημος, οι Λαιστρυγόνες και η Σκύλλα, των στασιαστών και απερίσκεπτων αντρών του και των μνηστήρων στο σπίτι του. [...] Στην πορεία, κάνει επίσης κι ένα εσωτερικό ταξίδι, καθώς μαθαίνει να τροποποιεί την ηρωική του ταυτότητα για να επανενταχθεί στην οικογένεια και την κοινότητά του. Στην *Οδύσεια* οι «φυσικές» δυνάμεις, που αντιτίθενται στον πολιτισμό και στην επιτυχία του Οδυσσέα, αντιπροσωπεύονται κατά το πλείστον από τέρατα και πειρασμούς – δυνάμεις της φύσης και της ημιάγριας κατάστασης που επικρατούν έξω από την πόλιν. Η ασυνειδήτη πάλη του Αχιλλέα, όμως, είναι με τον εαυτό του,

ακόμα και οι εξωτερικές μάχες που δίνει είναι κατ' αρχήν αντανakλάσεις της διαπάλης με το θηρίο εντός του. [...] Και τα δύο έπη υποδηλώνουν ότι ο μεγαλύτερος εχθρός είναι πάντα μέσα, όχι έξω.

Άνθρωποι και ιδέες

Τέλος, η *Οδύσσεια* είναι η ιστορία του Οδυσσέα (η πρώτη λέξη του κειμένου είναι *άνδρα*), της επιστροφής του στην πατρίδα και η αποκατάσταση της κοινωνικής τάξης. Από την ε μέχρι και την ω ραψωδία σπάνια χάνουμε από τα μάτια μας τον ήρωα. [...] Η *Ιλιάδα*, από την άλλη, δεν είναι για τον Αχιλλέα αλλά για τις συνέπειες της οργής του πάνω στον ίδιο και τους άλλους. Ο ίδιος ο Αχιλλέας δεν είναι το επίκεντρο της δράσης παρά σε τρεις μόνο από τις πρώτες δεκαοχτώ ραψωδίες. Εξαφανίζεται επίσης στο τέλος του έπους, αφού δεν υπάρχει στους τελευταίους 130 στίχους. Η *Ιλιάδα* δεν κλείνει με θεούς, με θρίαμβο ή με ξανασιμίζιμο, αλλά με ένα ολότελα διαφορετικό είδος αναγέννησης:

Και όταν ύψωσαν τον τύμβο, γύρισαν πίσω· αλλά έπειτα, αφού μαζεύτηκαν όλοι με τάξη, έτρωγαν σε μεγαλόπρεπο τραπέζι στ' ανάκτορα του Πριάμου, του διαπρεπούς βασιλιά. Κι έτσι αυτοί τέλεσαν την ταφή του ιπποδαμαστή Έκτορα.

Ιλιάς, Ω 801-804.

Θάνατος και αναγέννηση, θυμός και συμπόνια, ταφή και ευωχία, πόνος και επιβεβαίωση είναι οι τελευταίες εικόνες της *Ιλιάδας*. Ο Αχιλλέας βλέπει ξαφνικά μπροστά του, καθαρότερα από κάθε άλλον, μια μεγάλο άβυσσο, τα όρια που θέτει η ίδια η ανθρώπινη υπόσταση. Ο ηρωισμός του είναι η προσπάθειά του να δεχτεί αυτό το μάλλον μελαγχολικό κόσμο με το θάνατο και τη λύπη του και να προχωρήσει μπροστά. Αυτή η πίστη στο κουράγιο και στην αξιοπρέπεια του ανθρώπινου πνεύματος καθρεφτίζεται πιο οικουμενικά στη λάμψη της νεκρικής πυράς και στην ευωχία στην Τροία.

Hanson, Victor Davis & Heath, John (1999)

Ποιος σκότωσε τον Όμηρο; Αθήνα: Κάκτος.

Επιλογή αποσπασμάτων από το Τέταρτο Κεφάλαιο:

Η διδασκαλία των Ελληνικών δεν είναι εύκολη υπόθεση, σσ. 267-281.

Επιμέλεια: Βασιλική Αφεντουλίδου